చీకటితప్పు

వేలూరి శివరామశాస్త్రి

(శ్రావణ భారతినుండి అనువృత్తము)

3

(క)

నిమేష మనియు, కాష్ఠ యనియు, కల యనియు క్షణ మనియు నీరీతిగా కాలజ్ఞులు కాలమును విభజించి చూపిరి. కాని ప్రేమ యొకటి వచ్చిపడి యీ విభాగమును తాఱుమాఱు చేసివయిచుచున్నది. అనురక్తుల కాలమానమునందు యుగ మొకనిమేషము. వియుక్తుల కాలమానమునందు నిమేష మొకయుగము. ఈ వియుక్తులు స్వవిషయమున సగుణబ్రహ్మగారి కాలమానములోనివారు.

కాలమంతవఱిగాఁ బరుగెత్తు నుర మింకొకటి చూడమ్మసుబ్బారావులకు కానిపింపలేదు. సుబ్బారావుకు సెలవులలో శేషించిన యిరువదిరోజులే. ఈ యిరువదిరోజులును ఇట్టేమాయమయిపోవును. పిమ్మట వారికి కానిపించునది శూన్యము.

నడుమనడుమ చూడమ్మ తాను సుఖము చూరగొనె నని మురియుచుండెను. ఆమెయుపాధ్యాయుల యుద్దేశముమాత్రము వేరు. ఏలయనఁగా ఆమె తనపాఠములయెడ శ్రద్ధ చూపుట|లేదు. రేపురేపులతో ఆమె జరిపిల్లపెట్టుచుండెను. కావున శరీరమున సుఖము లేదని వారనుకొనిరి.

ఇట్టిసుఖాసుఖములతో మొత్తముమీఁద సుఖము తోడనే వారియిరువురకు ఆయిరువదిరోజులును దీర్ఘమయిన ఒకపగలుగా గడఁచిపోయెను.

సుబ్బారావు-ఉపయోగమునకుఁగాను ప్రాఁత చింతకాయపచ్చడియు, నిమ్మకాయబద్దయు, దబ్బకాయ బద్దయు మాణిక్యము జాడీలలో భద్రపఱిచెను. ఆతిసరా చూచుకొని చూడమ్మ ఆవకాయయు, మాగాయయు, మెంతికాయయు జాగ్రత్తపఱిచెను. వేలువిడిచిన మేనమామ వేంకటేశ్వర్లు సుబ్బారావువస్త్రములను ట్రంకుపెట్టెలలో సర్దిపెట్టెను.

రాత్రి మేలుబండికి అతనిపయనము నిర్ధారితమాయెను. మిత్రులు కొందఱతనికి సుఖప్రయాణమాసించి చనిరి. 'ఈపయన మీరోజునకయినను ఆఁగిపోయినచో బాగుండిపోవు' నని తలఁచువారిలో నొకతె యగు చూడమ్మకడకు రామస్వామి వచ్చి 'అమ్మా! ఈరెండువందలరూపాయలనోట్లు, ఈచిల్లర బావకిచ్చి రైలుకు పంపిరమ్మ' అని చెప్పెను. వెలవెలఁబోయిన మోమును చూడమ్మ వెంటనే సరిచేసికొనెను. తండ్రి చేతినుండి మెల్లగా ఆకాకితములను దీసికొని బల్లమీఁదఁ బెట్టెను. రామస్వామి వెళ్లిన కొంతసేపటికి బయలు దేఱి అటిటుచూచి సుబ్బారావుకడ కేగెను.

సుబ్బారావు ద్వారశాఖలకు రెండుచేతుల నానించి నిలువఁబడియుండెను. అతనిచూపులు చక్రవాళమున కావలఁ బడుచుండెను. కనిపించినను కనిపింపకున్నను అతఁడు కాంచునది శూన్యము. ఆ శూన్యమును నిత్యకల్యాణము పచ్చతోరణమునుగా మార్చుచు నతనియెదుట చూడమ్మ యావిర్భవించెను. సుబ్బారావామెను తనలో నైక్యముచేసికొనుటకో, లేక తానే ఆమెలో నైక్యమగుటకో రివ్వున ముందరికి పరుగిడెను. చప్పున చూడమ్మ తప్పుకొనెను. అతఁడు నిలువఁబడెను. ఆమె అతనిపాదములమీఁద వ్రాలెను. చూడమ్మముఖము సుబ్బారావుపాదములమీఁద నుండెను. తనపాదములు తడిసిపోవుచున్నటులు అతనికిఁ దెలిసెను. తెలియఁగనే అతఁడు — 'ఎందుల కీయకాలవర్షము? పాదములందు గంగను పుట్టించి నన్ను శ్రీ మహావిష్ణువును చేయఁదలఁచితివా?' అని యనెను.

ధ్వనిలేకుండ గంగాప్రవాహ ముప్పొంగుచుండెను. సుబ్బారావు వంగి యామెను లేవఁదీసి బాహు

వులలో బంధింప నుద్యోగించెను. ఆమె తప్పుకొని మొగము త్రిప్పుకొనెను.

సుబ్బారా విటులనెను — 'ప్రయాణము మానివైచెదను.'

'వలదు. నాకోర్కె అది కాదు.'

'మఱి యేది?'

'మన పెండ్లికి సుముహూర్త మెపుడు?'

సుబ్బారా వీమాటకు డంగుపోయెను. ఏలయనఁగా 'బి. యే. ప్యాసుకానిది పెండ్లాడనని ఒట్టిడుకొంటి' నని లోఁగడ తాఁజెప్పినమాట కల్లమాట. కాన నది యిపు డతనికి వెంటనే తోఁప లేదు. కావున నేమియు తోఁచక అతఁడు దిక్కులు చూచుచు నిలువఁబడెను.

'వినఁబడలేదా?' అని చూడమ్మ ఖంగున పలికెను. సుబ్బారా వపు డిటులు పలకమూర్చుకొని—వినఁబడకేమి? నీతలిదండ్రు లంగీకరించుచో నాయడ్డేమి? 'ఊరికుంకుమ, ఊరిపసుపు; ఊఁగు దేవరా యనినచో ఊఁగకేమి?' అని యనెను.

ఈసా మెతకు చూడమ్మమొగము చిట్లెను. వెంటనే శాంతపడి 'నాతలిదండ్రు లంగీకరింపనిచో?' అని యామె ప్రశ్న వైచెను.

'వారు నన్ను పెంచిరి. ఈమాట గుఱుతుఉంచుకొనుము. మఱియు ఒకటి మఱచితిని. బి. యే. దాఁటనిది పెండ్లి చేసికొనన ని ఒట్టిడుకొంటిని. కావున అది నేఁటిమాట కాదు.'

'నాఁటి మాటయే.'

'నాఁటికి నేఁడు బజానాయేల? అంతగా వలయునెడల నేనే తాకట్టు. ఉండు మందువా ఉందును; పొమ్మందువా పోదును. నీవు వత్తువా యేనుఁ గెక్కినటులు సంతసింతును.'

చూడమ్మయేకాగ్రతను భంగించుచు వాకిటనున్న మోటారుకారు కఱచునటులు లఱచెను. చూడమ్మ ఉలికిపడెను. సుబ్బారావు నవ్వి యామె నాలింగనము చేసికొనెను.

'మంచిది. రైలువేళ అయినది. నాయనగారీ రెండువందల పయిచిలుకు మీ కిమ్మనిరి' అని చూడమ్మ రెండునోట్లను, కొంత పైకమును సుబ్బారావు జేబునఁ బడవయిచెను.

చూడమ్మ లేఁజెక్కులమీఁద సుబ్బారావు ప్రణయచిహ్నములు పడెను. చూడమ్మయు రాఁబోవు వియోగమునకు తగినంత పాథేయ మాతిథేయముగా నొసఁగెను.

(ఖ)

"ఏమండీ, పెండ్లి చేసి విడిస్తే మనభారం పోతుందికదా, అతనిభారమంతా మోస్తూవున్న మీరే పట్టినట్టు ఇల్లా ఊరుకుంటే ఎల్లా?" అని మాణిక్యమనెను.

"అవును. నేనూ అనుకుంటూనే వున్నాను. ఇపుడతనికి వస్తూన్న సంబంధాలకా అంతూ పొంతూ లేదు. నీవు చేసే ప్రోత్సాహానికికూడా మితీ మేరా లేదు. కాని అతగాఁడు బి. యే. మీఁద చూపెట్టుకుని కూచున్నాఁడాయిరి" అని రామస్వామి అనెను.

"అదుగో మీరుగూడా అల్లాఅంటారే? లోకులేమంటారు? లోకులదాఁకా యెందుకు? మనకు మాత్రం తోఁచడం లా? అతనితలిదండ్రులే ఉంటే, ఉపేక్షిస్తారా? మనఅమ్మాయిని అతని కిద్దామని మీరంటే నేనే కంకపట్టుపట్టి చెడఁగొట్టి చేతులారా వైధవ్యం కొనుక్కొచ్చాను."

"ఆమాట నిజమే. ఎంతయినా మనం తలిదండ్రులం కాముగదా! ఈకాలంవారందఱికీ బి. యే పిచ్చి. ఇదిపోందే పెండ్లాడరు. పెళ్లిచేసుకోమని పట్టుపటితే మనకే శత్రువులయి కూచుంటారు. పిదప పట్టుపగ్గాలు ఉండవు."

"ఈమాటలన్నీ నిజమే. అతనిభారం మనమీఁద ఉండఁబట్టి మనం లోకానికి జంకాలె. ఆకుంచాల

వారూ, మంచాలవారూ మనమీఁదపడి యేడుస్తారు. వాళ్లకీసంగతు లేమి తెలుస్తవి? పోనీండి. అతను పెద్దవాఁ డయినాఁడుకదా! అతనిజబ్బూ, అతనివ్యవహారమూ అతని కప్పగించెయ్యండి. దానితో మన పూచీ తొలఁగిపోతుంది."

"తొలఁగించుకోడానికి మూఁడుచిటికెలు పట్టదు. సరికాని బి. యే. ప్యాసుకానిదే పెండ్లాడనని అతఁడు పట్టుపట్టడానికి హేతువేమిటో నీవు కనిపెట్టావా?"

"అందులో ఏమంత అర్థంఉంది?"

రామస్వామి తనభార్య తెలివిమాలినతనమునకు వగచి యూరకుండెనుగాని మాణిక్యము ఊరకుండనిచ్చు మనిషి కాదు. 'దానిహేతు వేమిటి, దానిహేతువేమిటి? కొంచెం చెప్పండి,' కొంచెంచెప్పండి' అని మాణిక్యము రామస్వామివెంటఁబడెను. రామస్వామి తట్టుకొనలేక యిటులనెను: నిన్ను నే నొకటి అడుగుతా. ఇది శాంతంగా ఆలోచింపఁదగిన విషయం. ఇష్టంఉంటే ఇయ్యకోవచ్చు, లేకుంటే లేదనవచ్చు. అంతేకాని కయ్యానికి దిగరాదు.'

'ఎంతమాటన్నా రెంతమాటన్నారు? కయ్యానికి దిగుతానా? అందులో మీతోనా? మీరుమొటితే మీవేలు ముద్దెట్టుకుంటాను.'

'అడవిజంతువులను పెంచినా కొన్ని మనిషిని నమ్మవు. దగ్గఱకు రానీయవు, అవిరావు. అందుకని వాటితో ఎప్పుడూ భయమే.'

'అమ్మ చూచారా? నన్ను పందినిగానూ, పిల్లినిగానూ వెక్కిరిస్తారా? పోనీండి! మీకనిపెట్టటాలు నాకేమీ అక్కఱలేదులెండి.'

'చూచితివా? ఈకాస్తకే శాంతినికోలుపోతివే! తొందరపడి అసలుసంగతే అనేసివుంటే చెవులే మెలిపెట్టేదానవో, విడాకులే ఇచ్చేదానవోకదా!'

'ఇఁక మీ రాసంగతి చెప్పకపోతే చెవులూ మెలేస్తాను, విడాకుల్నూ ఇస్తాను'.

'అయితే విను. మనబస్తీలో అనేకమంది రెండో పెళ్లి చేసుకుంటున్నారు. నీకళ్లముందు ఒకవంద అయివుంటవికదా! వీట్లనుగుఱించి నీవుద్దేశం ఏమిటి?'

'ఇదా? ఏమిటో ఏమిటో అనుకున్నాను. నాకు మొదట విడ్డూరంగానే వుంది. ఇపుడిపుడు పరిసిపోయింది. నిజం చెపితే ఏమనుకుంటారో గాని చూడను గూడా ఏ మహానుభావుఁడయినా చేసుకుంటాఁడేమో అని వుంది. తీరా పెళ్లిచేస్తే వెలివేస్తారనే భయమూ వుంది. నిజంగా చెయ్యడం ఒకయెత్తు; వెలిపడడం ఒకయెత్తు.'

'మనము ఎప్పుడూ అట్టిదానిని తలపెట్టఁ గూడదు. పెండ్లిగాని, చావుగాని ఒకేమాటు.'

'ఈమాటలువేదాంతాలుగాని సంసారాలుగావు. చేసేవి సంసారాలున్నూ, చెప్పేవి వేదాంతాలున్నూ నాకు పనికిరావు. మీరు నన్ను విడిచిపెట్టినా సరేకాని నిజం చెప్తాను. 'నామనస్సు ఎన్నోసార్లు చలించింది. మీమనస్సు ఎప్పుడూ చలించలా? నిజం చెప్పండి.'

'మనసంగతులు తరువాత మాటాడుకుందాము.'

'అలా అయితే విధవాసభవారికి వేయిరూపాయీలు మీరెందు కిచ్చారు?'

'రాధాగుప్త ఊరేఁగుతుంటే నీ వెందుకు తలుపులు మూశావు?'

'అది నాకు సరికొత్త. తరువాత తరువాత తెలిసి వచ్చింది. మొదట పాతక మనిపించింది. ఇపుడు పుణ్య మనిపిస్తూంది. ఈవిధవ పసికాయలను చూస్తూవుంటే, అందులోమనపిల్లని చూస్తూవుంటే చెయ్యకపోవడమే పైగా పాతకమని తోస్తూంది. ఇది నామాట. మీరు వేయి రూపాయ లెందుకిచ్చారో చెప్పండి!'

'మంచిదని తోఁచియే అప్పుడిచ్చాను. ఇపుడు నాకది చెడ్డదిగా తోస్తూంది.'

'ఇంట్లో పిల్లని పెట్టుకోనికూడానా?'

'అవును. ధర్మము పరీక్ష చేస్తుంది. అపుడే మనము నిలఁబడాలి.'

గులాగి

'విడాకు లిస్తే నేనుబతకలేను. చెప్పేస్తాను గాని చల్లగా విచారిస్తావా?

'అదిగో రెడ్డొచ్చె మొదలాడి.'

'నేనూ ఈమాటే అంటాను. ఎవరి ఆచారం వారికిధర్మం. ఈపరీక్షకే నిలఁబడాలి.'

'మన అమ్మాయికి పెండ్లి చేయమంటావా యేమిటి?'

'మహారాజల్లే. ఇపుడు వెలివేసినా భయంలేదు. వెలికుటుంబాలు వేయికి పైఁగా ఉన్నవి. వీళ్లే మనకు చుట్టాలవుతారు.'

'ఒకవేళ సుబ్బారావే చేసుకుంటాఁడేమో?'

'అయితే ఇహా లేందేవిటే? అతఁడు నాతప్పు దిద్దిపెట్టాఁడన్నమాట.'

'చూడఅభిప్రాయం ఎల్లావుందో?'

'ఎన్నఁడును మీ అభిప్రాయమునకు వేరుగా ఉండదు' అనుచు చూడమ్మ తలిదండ్రులకడకువచ్చెను.

'తథాస్తు' అని మాణిక్యమనెను. 'దేనిని గుఱించి నాయభిప్రాయమునకు శంకించుచున్నారు?' అని చూడమ్మ ప్రశ్నింపఁగా 'ఏమియు లేదేమియు లే' దని రామస్వామి వెళ్లిపోయెను. పిదప చూడమ్మ తల్లిని ప్రశ్నించెను. ఆమెయు సమాధానము చెప్పలేదు. చూడమ్మ మరలమరలఁ బ్రశ్నించియు మాణిక్యముకడ ప్రత్యుత్తరమును పడయఁజాలకపోయెను.

(౪)

గోడమీఁద వ్రేలాడుచున్న చింపుడు కాలెండరు తీసికొని చూడమ్మ రమారమి ఎనుబదికాకితములు చింపివయిచెను. రెండురోజు లామె పళ్లబిగువుమీఁదఁ గూరుచుండెను. మూఁడవనాఁ డామెకు భావజ్వర మంకురించెను.

దైనందిన మామె యొకలేఖ వ్రాసి దాఁచికొనుచుండెను. ముక్తాహారము చేతఁబూని రాత్రులందు సుబ్బారావుజపము చేయుచుండెను. ఆమెశరీరము కృశించెను. లావణ్యకాంతి యినుమడించెను.

ఇటులు పదిదినములు గడఁచెను. చూడమ్మ లజ్జను జయించి టపాలోవేయుటకు ఒకయుత్తర మిటులు రచించెను: "వెంటనేవచ్చి చూచి పొండని వ్రాయుట కంటె మఱేమియు వ్రాయఁజాలను."

టపాలో పడఁబోయియు ఈయుత్తరము రెండు మూఁడు తడవలు జంకి చేతిలోనే నిలిచిపోయెను. జంకుపుట్టినపిదప నన్నిఁటికిని కలుగునవస్థయే ఆయుత్తరమునకును కలిగెను. పిదప శాశ్వతముగా అది చూడమ్మ పెట్టెలో చోటు చూచుకొనెను.

చూడమ్మ కించుమించు మతిపోయెను. ఒకప్పు డేమియును చేయదు. ఒకప్పు డేమియో చేయఁబోయి మానును. ఎవరయినను తనతో మాటలాడవచ్చినచో రెండుమాట లయినతరువాత మూఁడవమాటకు ముఖము చిట్లించుకొనును. ఆమెకు శరీరము బరువాయెను. నిద్ర మఱచిపోయెను. కలవచ్చినచో బాగుండుననుకొనెను. లోఁగడలేని యీ క్రొత్తవింతల ననుభవించి యనుభవించి చూడమ్మ తనయాత్మను సాక్షిగానియమించి యీమనోలీలను చూడ నభ్యాసము చేయఁదొడఁగెను.

ఇటులు గడచుచుండఁగా సుబ్బారావుకడనుండి చూడమ్మ కొకయుత్తరము వచ్చెను:—"నేనిక్కడ మీ నాయనగారి స్టేట్ ఖయిదీని. వాయుభక్షణకోసం రోజూ ఒకసారి కాలేజీకి తీసుకోవెళ్లి మళ్లీ ఖయిదులోకి తీసుకోవస్తున్నటులు కనఁబడుతూంది.

—నీవుగనుక రమ్మనిరాస్తే పరీక్షలూ గిరీక్షలూ అవతలపారేసి బందీఖానాగోడలు దూకి నీశయ్యమీఁద వాలతాను. ఏమంటావ్? 'ఏమంటావ్?' అనిరాస్తే 'వచ్చివాల మంటా'వని నాకు తెలుసు. అయినా ఏమి రాస్తావో చూడాలని చాలాచాలా లోభంగా వుంది."

చూడమ్మ ఈయుత్తరమును తత్తఱముతోఁ జదివి కొని పుస్తకములో దాఁచికొనెను. ఇటులు దాఁచి కొని గదివెలుపలికివచ్చి నలుదెసలును పరికించెను. పరికించి లోనికేగి మరలఁ జదివి ఆయుత్తరమునంపలి

వాక్యము లన్నియు కంఠస్థములయిపోయినను ఆమె యాచీటిని పలుమాఱులు చదివికొనెను. ఆయక్కరములు సుబ్బారావుకు ప్రతిబింబములా, లేక అతనిని చూపఁగల దుర్బిణీయంత్రములా ?

చూడమ్మ యిటులు చదివిచదివి చూచిచూచి లెస్సగా నాలోచించెను. ఏకాగ్రముగా నాలోచించినపిదప దానినిటులు క్రియారూపము కావించెను :

“నేనే రాఁదలఁచియుండఁగా నింతలో మీరేవచ్చి వాలుదుమని వ్రాసితిరి. మనమేకాక మనయభిప్రాయములుఁగూడ నొక్కటగుట వలన నాకుఆనందోద్రేకము కలిగెను. నాతోపాటు మీరును ఈయానందమును పంచుకొందురుగాక ! కాని మన మీయానందమును ఇపుడు మనసులో ననుభవింపవలసియేయున్నది. ఏలయనఁగా మనయిరుగుపొరుగువారు మంచివారు కారు. విశేషించి మాతలిదండ్రులు. పెండ్లిచేసికొనవలసియుండఁగా మన మిటులు రహస్యముగా తొందరపడఁగూడదు. ఈమాటలు పరుషములని నేనెఱుఁగుదును. మీచూడ బాల్యమునుండియు పరుషభాషిణియని మీరెఱుఁగుదురు. కావున క్షమింపఁగలరు. మీసెలవుదినము వడిగా వచ్చుటకు సూర్యచంద్రులను ప్రార్థించుచున్నాను.”

చూడమ్మ యీయుత్తరమును టపాలో పడవేసినేకాని వేసినమఱునిముసమునుండియు ఏడ్చుచునే కూరుచుండెను. ‘లోకులు కాకులు. ప్రేమయొక్క యోగ్యతాయోగ్యతలను నిర్ణయించుటకు వీరి

“ఆమె యాచీటిని పలుమారులు చదువుకొనెను”

కేమి యధికారము ? వీరు దానికి ముందంజ యెట్లు వేయఁగలరు. ‘Fools rush where angels fear

to tread' అని అనుకొనుచు చూడమ్మ లోలోపలనే కుమిలిపోయెను.

ఇటు లామె వియోగతపస్య చేయుచుండఁగా నొకనాఁడు తాను చింపివేసిన క్యాలెండరుమీఁది అంకె గల తేదీ వచ్చెను. ఆమఱునాఁ డామె కెక్కుడులేని సంతోషమును వచ్చెను.

(ఘ)

'నా నోరు ఊరకుండఁజాలదు. నేను కథల కాచిని' అని సుబ్బారా వనెను.

'నన్ను క్షమింపవలయును. మీరు మరల కాలేజీకివెళ్లఁగానే 'మీమాటలు చెవులార ఆలకింపక పోతినే 'యని దుఃఖింతును. కావున వేయిమోములతో మాటలాడుఁడు' అని చూడమ్మ యనెను.

"నీవు 'పెండ్లి' యని వ్రాసితివి గుఱుతు కలదా"

'కలదు.'

'పెండ్లి యను ఆచారము ప్రేమ కగౌరవము కాదా?'

'లెస్సగా విచారించినచో అది గౌరవము. సగుణము నారాధించినచో తత్త్వమున కెట్టి యగౌరవమో అట్టి యగౌరవమే యనినచో నాకిసుమంతయు ఆపత్తి లేదు.

'జంతువులు పెండ్లాడుచున్నవా?'

'మనము జంతువులము కాము'

సుబ్బారావు తల పంకించి యిటు లనెను— 'ఆహార నిద్రాదులలో పశువులకును మనకును ఏమి భేదము?'

'ఆహారాదికర్మలలో భేదము లేదుకాని సంఘ శ్రేయమునకు మానవుఁడు దాంపత్యధర్మమును సృజించుకొనెను. దాంపత్యము సంఘసమష్టిపురుషుని శిల్పము.'

సుబ్బారావుకు పైమాట తోఁచక యిటు లనెను: 'ప్రేమ చంచల మగునా కాదా?'

'శిక్షితము కాని మనస్సు చంచలము. అందలి ప్రేమయు చంచలమే కావచ్చును. కాని దానిమాట నే నింకను స్ఫుటముగా చెప్పఁజాలను. కాని నే నిఁక దాని గుఱించి విచారింపను. దానితో నాకు పని లేదు.'

'పోనీ. నీమాట వలదు. లోకముమాట?'

'ఎన్నిరకములు కావలసి యున్నచో అన్నిరకములును లోకమునఁ గలవు. వాని కన్నిటికిని స్మృతులు పీనల్ కోడ్డులు సాక్ష్యము.'

'సరియ. గురవమ్మగుప్త పునర్వివాహము చేసికొన్నది కదా! ఏడాది తిరుగక ముందే కలరా తగిలి అతఁడు చనిపోయెను. అతఁడుపోయిన నెల లోపుగనే ఆమె మరల పెండ్లాడెను. ఇట్టివార లెందఱో కలరు గదా! వీరి ప్రేమ చంచల మందువా యేమందువు?'

'చంచలము కాదని యెవ రందురు?'

'ఈగురవమ్మ పెండ్లిండ్లు నీకు సమ్మతము లేనా?'

'ఆగురవమ్మ కీచూడమ్మ సమ్మతితో ఏటి పని?'

'ఆమెకు లేకపోవుఁగాక! మనలోమాట?'

'ఒకరిపెండ్లికిఁగాని, ప్రేమకుఁగాని 'మనలోమాటలు' ఉండవు. అచట ఇతరులకధికారము లేదు. నోరు పాఱవైచుకొనువారికే అచట ప్రవేశము.'

'ఒకరికి తీపియిష్టము. ఇంకొకరికి అనిష్టము. అట్టి ఇష్టానిష్టములు మనలో మనముచెప్పుకోఁగూడదా?'

'చెప్పుకొనవచ్చునుగాని వీరి యిష్టానిష్టములవల్ల వారితీపి ఉపాదేయతానుపాదేయతలఁ జెందదు. వారి తీపి వారిదే. వీరియిష్టము వీరిదే. వీరి యిష్టానిష్టములకు ఈమాత్రము ప్రామాణ్యమే యిచ్చినయెడల దానిగుఱించి మాటాడుటకు నాకు సంకోచము లేదు.'

'మంచిది. ఇఁక మాటాడుము.'

'వినుఁడు! ఏఁడాదికాదుగదా ఒకనిమిషమేని కాఁపురముచేసిన యనుభవము నాకులేదు. అనుభవము లేని పుట్టువిధవ ఈయెడ నేమిచెప్పఁగలదు? అన్ని ఖండములందున్ను, అన్ని దేశములందును ఓపిక ఉన్నంత

వఱకు నిరాఘాటముగా పెండ్లిమీఁద పెండ్లి, పెండ్లి మీఁద పెండ్లి చేసికొనుచునేయున్నారు. ఆ చేసికొనిన వారే దానితత్త్వమును వెల్లడింపనర్హులు. అయినను అనధికారముగా ప్రవేశించి నా ఉద్దేశమును తెలుప వలసివచ్చినచో 'అది నాకు అసమ్మతమే' అని మాత్రము దెలుపవలసివచ్చును.'

'భేష్' అని సుబ్బారావు చూడమ్మవీపు తట్టి బలాత్కారముగా ముద్దిడుకొనెను.

'నాయుద్దేశము తప్పా?'

'కాదుకాదు' అని సుబ్బారావు బిగ్గరగా నవ్వఁదొడఁగెను. వీథిలో నేరికిని వినఁబడకుండుటకు చూడమ్మ అతనినవ్వంతయు తనఓష్ఠద్వయముచే అరికట్టెను.

(౫)

సెలవులుముగిసి సుబ్బారావు కాలేజికి వెళ్లుటయు, కన్యకాపరమేశ్వరిపూజలు వచ్చుటయు తటస్థించెను.

కన్యక యేఁటేటను రామస్వామియింట షోడశోపచారములతో ఆతిథ్యము గొనుచుండెను. 'పై యేఁటిమాట యెటులుండునో'యని అనుకొనినదాని వలె అపుడు కన్యక తన విరాడ్రూపముతో సందఱకును దర్శన మిచ్చెను.

అచట వైశ్యులకును విప్రులకును విరోధములేక పోవుటచే బాపనసోమిదమ్మలు విజయంచేసిరి. పూచిన తంగేళ్లవంటి ముత్తయిదువులు ఈరెండుకులములవారును కర్మజ్యేష్ఠత ననుసరించియు, కులాధిక్యమును పాటించియు, ధనాధిక్యమును చిన్నపుచ్చకయుఁ గూరుచుండిరి. ఈ ముత్తయిదువులందఱిలో మగఁడులేని ముత్తయిదువు చూడమ్మయొకతెయే.

ఒకసోమిదమ్మయు, ఒకదీక్షితులును పౌరోహిత్యము నడపుచుండిరి. కన్యకాపరమేశ్వరి తనభక్తకోటిని కరుణించుచున్నటులు కానిపించుచు పూలతోడను, కుంకుమతోడను కలకలలాడుచుండెను.

సభవారిలో గుసగుస లారంభ మాయెను. 'తల్లి కంటె కూఁతురే ఎత్తరిగా ఉంది?' అని ఒక ముత్తయిదు వనెను.

'బ్రహ్మచర్యంలో ఉంది ఆమహత్తు' అని యింకొక ముత్తయిదువు అనెను.

'మన్మథబ్రహ్మచర్యంలోనా?' అనియింకొకతె అనఁగనే నవ్వి మఱొకయామె 'చదువుకుంటూందటే' అనెను.

'చదువుకోవడం యేమిటమ్మా? పెద్దశాస్త్రుల్లూ, పేద్దరావూగూడా అయిపోయిందిట' అని యింకొక యామె యనెను.

'పాపం ఏమయితే యేం లాభం? వైధవ్య మహగా!' అని ఇంకొకతె యనెను.

'అదేమిషీ? ఆమనిషిమీఁద వైధవ్యచిహ్నం ఏమయినా కనఁబడుతూందా?' అని మఱొకతె యనెను.

మాణిక్యము కుడిప్రక్కనున్న సోమిదమ్మలు చయనమ్మలు మొదలగు బాపనముత్తయిదువుల గుంపునుండి మెలమెల్లగా ఈమాటలు వెలువడెను: 'ఎంతెరితగా ఆతూర్మరివారి ఆచారమని అంగలు వేసినా కట్టుదిట్టాలన్నీ కదలిపోయినవమ్మా. ఆవేష మేమిషి? నొష్ఠన ఆకుంకు మేమిషి? ఆనగ లేమిషి? ఆ చదు వేమిషి?' అని ఒకసోమిదమ్మ ఒకచయనమ్మతో ననెను.

'మగఁడులేని పిల్ల కాఁబట్టి రోజు కొకపెళ్లి చేసేట్టుంది మాణిక్యం' అని ఆచయనమ్మ అనెను.

ఈమాట లన్నియు మాణిక్యమునకు వినఁబడెనని ఒకదీక్షితమ్మ కనిపెట్టెను. తన కిపుడు మంచిసమయము దొరకనని గ్రహించెను. గ్రహించి — 'ఈలాటి పుట్టురత్నాలకు చేస్తేం?' అనెను.

వెంటనే సోమిదమ్మ దీక్షితమ్మమొగముమీఁద సమాధానము చెప్పవచ్చెను గాని మాణిక్యముమొగము కనిపించుటచే వెనుకకు తగ్గెను. కర్మజ్యేష్ఠతవలనఁ గలిగిన ఆధిపత్యముయొక్క మానమర్యాదలను కాపాడు

కొనుటకు పిలిచికండ లేని చయనమ్మ మాత్రము కలుగు గనే జవాబు చెప్పఁగలిగియు చూడమ్మనుజూచి కొంత తగ్గి 'అన్ని పిచ్చికళలూ మన బ్రాహ్మలలోనే ఉన్నయ్' అనెను.

'మీ అమ్మ మేనమామకూఁతురు విధవావివాహం చేసుకొని యెన్నాళ్లయింది?' అని దీక్షితమ్మ యనెను.

దీక్షితమ్మ యిటులనఁగనే చయనమ్మ జంయిమని లేచెను. చయనమ్మ జంయిమని లేవఁగనే దీక్షితమ్మ తెయ్యిమని యాడెను. వారిరువురును ఇటులు బుగ్గలుపొడుచుకొనుచుండఁగా మాణిక్యము వారినడుమకు వచ్చెను.

'నేనంటే మీ అత్తగారు కాళ్లు కడిగి నెత్తిమీఁద చల్లుకునేది. నాకన్నోదానాలు ముట్టఁజెప్పేది. అటువంటి నాతోటి లడాయివేసుకుంది యీదీక్షితమ్మ' అని ఆచయనమ్మ మాణిక్యముముందు మనవిచేసికొనెను.

'అసలుసంగతి చెప్పవేం? లేనిది పూసుకోవస్తే యేం మర్యాద? మాణిక్యమ్మక్కగారి యింట్లో మా వారిదికాదూ ఆశ్వర్యం? ఇవ్వాళటిమటుక్కివ్వాళ మాణిక్యమ్మక్కగారు స్వయంగా వచ్చి మమ్మన్ని పిలిచారుకాదూ?' అని ఆదీక్షితమ్మ ఆచయనమ్మమీఁద కెగఁబడెను.

'ఇందులో వివాద కేముంది?' అని మాణిక్యమ్మఅనఁగనే దీక్షితమ్మయు, చయనమ్మయు 'ఆ! యేవుంది? వడ్లగింజలో బియ్యపుగింజ' అని యనిరి.

ఇంతలో దీక్షితులు లేచి—'సహస్రశీర్షం దేవమ్' అని మంత్రపుష్ప మారంభించెను. దానితో ఈపులు లన్నియు లేళ్లయిపోయెను. అందఱును లేచి నిలువఁబడి ధ్యానముచే ఒకరయిపోయిరి.

పూజాశేషము పూర్తియయినతోడనే అందఱికిని పసుపుకుంకుమలును, చందన తాంబూలములును ముట్టెను. ముత్తయిదువులందఱును ఇనుమడిసంభావనలతో నిండ్లకేఁగిరి.

దీక్షితమ్మ దిగ్విజయము చేసినటులు మూమ్మడి సరకుతో లేచెను. దాని కినుమడిసంభావనతో చయనమ్మ లేవలేక లేవలేక లేచెను. చయనమ్మ యిటులు వెళ్లుచుండఁగా మాణిక్య మామెకడ కరిగి—'ఏమండో! ఈపసుపూ ఈకుంకుమా ఈచీరా ఈరవికా మీ అమ్మ మేనమామగారి కూతురి కిప్పించండేం' అనిచెప్పి చూడమ్మచేత వానినన్నిఁటిని ఆచయనమ్మచేతులలోఁ బెట్టించెను. చయనమ్మ వానినిగ్రహించుటకు మొదట కొంచెము సందేహించెను గాని చీరమీఁది జరీ కనఁబడఁగానే చేతులు జూఁపకుండఁజాలకపోయెను.

౪

(క)

'మొన్నటిపూజలలో వచ్చిన ముత్తయిదువులందఱూ అమ్మాయినెత్తిమీఁద తలలో అక్షింతలగంజా వేసిపోయినా'రని నీవుచెప్పినదగ్గిఱనుంచీ అమ్మాయిని గుఱించి మనం చాలాజాగ్రత్తపడాలని తోస్తూంది అని రామస్వామిఅనెను.

మొగము చిట్లించుకొని పెదవి దాఁటకుండ నవ్వి మాణిక్యమి ట్లనెను — 'అవును, తొందరగా ముహూర్తం అయిం దనిపించాలి.'

పుత్త్రికాపునర్వివాహమునకు మాణిక్య మంగీకరించు నని మొదట రామస్వామి కలలోఁగూడ ననుకొనలేదు. ఆమె నంగీకరింపఁజేయుటకు విశ్వప్రయత్నము చేయవలసివచ్చునని అతఁడు భావించియుండెను. ఇట్టిస్థితిలో మాణిక్యమే ముందడుగు వేయుటచే ఆమెమనఃపరివర్తనమును తెలిసికొనుటకును, ఆమెమనోబలమును పరీక్షించుటకును అతనికి కుతుకము కలిగెను. కలిగి యిటు లనెను. '—ఈపెండ్లిముచ్చట అమ్మాయి దగ్గిఱనుంచి రావాలికాని మనదగ్గిఱ మొదలు కాఁగూడదు. ఇం కొకటి. పెండ్లిమాట తలపెట్టకముందే ఈముత్తయిదువలు ఇట్లాదూసుకుంటున్నారు. ఇఁక చేసేవేస్తే మనలను వెలివెయ్యరా?'

'అట్టిస్వాతంత్ర్యం అమ్మాయిలకూ అబ్బాయిలకూ ఇంకా మనం ఇవ్వలేదు. ఇది ప్రాచీనాచారా

లనూ, నవీనాచారాలనూ యుద్ధసమయం. కొన్ని శతాబ్దాలు పటుతుంది ఈయుద్ధం.

'మనస్సు చలించిం తరువాత ఆగదు. ఈ పెండ్లిముచ్చట అమ్మాయిలసిగ్గునుంచే రావాలని మనం కూచుంటే వాళ్ల పిల్లలకు వారసాలలే చేయవలసివస్తుంది.

'ఇక వెలిఅంటారు. ఆవెలికి స్వాగతం. ఆవెలే సత్యజీవితానికి సరిహద్దవుతుంది.'

ఈమాటలు విని రామస్వామి లోలోన 'చూడమ్మ వివాహకాలంనాఁటి మనిషియేనా యిది? నగలకు పోట్లాడిన వియ్యాపురాలేనా యిది? దీనికి ఈసంస్కారం కూఁతురువైధవ్యం వలననేనా, మఱొక కారణము వలననా? ఈ పునర్వివాహానికీ దీని జీవితానికీ వంతెన యేదో దాన్ని కనుక్కోవాలి' అని తలపోసి యిటులనెను — 'నామనస్సు ఎన్నోసార్లు చలించిందని వెనుక నీవంటివే, దానికీ దీనికీ ఏమయినా సంబంధం ఉంటే అది చెప్పఁదగినదయితే—

"అనిచెప్పి చూడమ్మచేత వాని నన్నిటిని ఆచయనమ్మచేతులలోఁ బెట్టించెను."

మాట ముగియకముందే అందుకొని మాణిక్యమిటులనెను: 'అది మీతోఁగాకపోతే మఱి యెవరితోచెప్పకుంటాను? మీరు నన్ను చాలాసార్లు 'మంచిదానవు' మంచిదాన'వని ప్రశంసించారు. ఆప్రశంస ప్రతిమాటూ

నాహృదయంమీఁద ఒక సుత్తిదెబ్బ వేసిపోయింది. 'జీర్ణ మన్నం ప్రశంసంతి భార్యాంచ గతయౌవనాం' అనేమాట నావిషయంలో నిజం.

'నామనస్సు ఎన్నోసార్లు చలించింది. అవును. నాశరీరం పునాసమామిడల్లే అకాలంలో వికసించింది. ఆ వికాసానికి లోపల ఎంత కాఁక ఉన్నదో అది నాకే తెలుసు. ఆఁడదాని మనస్సు కొంచ మయినా తెలియని మావెర్రిబాగులనాయన నన్నప్పుడు అత్తవారింటికి పంపకపోయినాఁడు. ఆయన నన్ను కన్నవాఁడయినా ఈరాయి ఆయననెత్తిని వెయ్యక తప్పదు.'

మామగారినెత్తిమీఁద రాళ్లింకను పడకుండు టకుఁగాను జోక్యము చేసికొని రామస్వామి 'మంచిది' అనెను. ఆమంచిదితో దారికివచ్చి మాణిక్య మిటులు చెప్పఁదొడఁగెను:—

'అపుడు మాకు బొంబాయిలో వర్తకం. కాఁపరం కొన్నాళ్లక్కడా, కొన్నాళ్లిక్కడా. చెన్నపట్నం మీఁదుగా దారి. మేమందఱమూ సెకండుక్లాసుబండిలో వెళ్తున్నాము. వంగవోలులో మాబండిలోకి పద్ధెనిమిదేండ్ల కుర్రవాఁడొకఁడు ఎక్కి కూచున్నాఁడు.' అని చెప్పి మాణిక్యము మగనికేసి చూచెను.

ఆమొగమునం దెచటను నేత్రసంకోచము గాని, బొమముడిగాని, పెదవివిఱుపుగాని లేదు. దీనికి ఆమె అక్కజపడి యిటులనెను:—'సిగ్గులేని నామాటలు విన టానికి మీకు జుగుప్సగాని, క్రోధముగాని, నిర్వేదము గాని కలుగనిచో మెల్లగా మనవిచేసుకుంటాను.'

రామస్వామినవ్వి యిటులనెను: 'నా కివేమీ కలుగలేదు, కలుగవు. మన స్తత్వాన్ని నీవు చెపుతున్న ట్టుందిగాని నిన్నుగురించి చెప్పుకుంటున్నట్టు లేదు. కాఁబట్టి నిస్సందేహంగా చెప్పవచ్చు.'

ఈమాటలు విని మాణిక్యము ఇటు లనెను:— 'అటువంటిమొహం నే నెన్నఁడూ చూడలేదు. దాని ఆకర్షణవంటి ఆకర్షణ యమపాశాలకుఁగూడా లేదు.

'చంద్రునికేసి మన మందఱం చూస్తాం. చంద్రుఁడుకూడా మనలను చూచినట్లేవుంటాఁడు. కాని ఆమొహం నన్ను చూడలేదు. నాకు అభిమానమూ, అహంకారమూ కలిగినవి.

'అట్టిసమయములోచిత్తజల్లులాగాఅతనిచూపులు ఒక్ఖసారి నామీఁదపడి వెనక్కి మళ్లినవి. నా అభిమాన-అహంకార-స్థానములలోకొంచెము సిగ్గూ(కొంచెమెందుకంటే నాకసలుసిగ్గులేదు), గర్వమూ చోటు చేసుకున్నవి.

'మళ్లా అతను నన్నుచూడాలనే గర్వంతోటి నే నతనిని చూడఁదలఁచుకోలేదు. కాని చూడకుండా ఉండఁగలిగే ధైర్యం పోయింది.

'చాంచల్యానికి అన్నీ దారులే. మా సెకండుక్లాసుబండీలోపల టాపు (Top) నడుమ అద్దమొకటి తాపటముచేయఁబడి ఉంది. ఆ అద్దములో అతనిప్రతిబింబము అక్షరాలా కనఁబడుతూ ఉంది. అతన్నీ, అతని ప్రతిబింబమునూ చూస్తూ కూచున్నాను. లోకం ఉన్నదనేమాట నేనెఱుఁగను. ఇట్లా చూస్తూఉండంగా ఉండంగా తలవెనుక టక్కుమని దెబ్బ తగిలింది. మా అమ్మ కొట్టిం దనుకున్నాను గాని చూస్తునుగదా కాదు. రైలుపెట్టె. స్టేషనువచ్చింది, రైలాఁగింది.

'రైలుసాగింది. మళ్లా ఆచంద్రుఁడు ఈ తారకమీఁద ఒక్కకిరణమైనా విసరలేదు. కేవలం నేనే కళ్లుతీసుకొన్నాను. ఆమొహం ఎంతగంభీరం, ఎంత గంభీరం! అదోసముద్రం.

'అతఁడు నన్నిల్లా ఏడిపించి యేడిపించి నా మొహం చూడకుండానే నెల్లూరులో దిగిపోయాఁడు.

'నాగర్వం కరఁగికరిఁగి ఎన్నేళ్లదాఁకానో కన్నులలోనీరుగా మాఱి జాఱిపోయింది. తుద కొకనాఁడు మీమొహం కనిపించింతరువాతకూడా ఆకళంకం పోలేదు. కాఁబట్టే అనుకుంటున్నాను — ఆ కాలంలో పుట్టిన ఈచూడకుకూడా మనసు చలిస్తుంది, తల్లి చాఱ?' అని.

'కాఁపరాలు చేసేవాళ్ల మనస్సు లన్నీ ఇనుముతో చేయఁబడినా మామనస్సులుమాత్రం నీళ్లవంటి చంచలపదార్థంతో చేయఁబడినవి. మాజాతి వేఱు;

మేము వేఱూ అని అనిపిస్తూంది. ఈపతితను చేసుకోఁబట్టి మీకుగూడా ఇందులో పాలు పంచుకోక తప్పదు.

'మీమనస్సు ఎపుడూ చలించలా? నిజం చెప్పండి అని మిమ్ములను నేనొకసారి అనివున్నాను. అది పతితలనోళ్లల్లోంచి రాఁదగిన మాటే. ఆమాట అన్నందులకు మాత్రం క్షమించండి.

'ఇంతకుముందు చెప్పిన నాచాంచల్యానికి మీ క్షమాభిక్ష వేఁడుకోను. ఎందుకంటే అది క్షమాపణకు విషయమే కాదు. ఒకవేళ అయితే అంతర్యామి ముందు నిలువఁబడి ఆభిచ్చం అడుగాలి' అని మాణిక్యము గడగడ వడఁకుచు స్తంభించిపోయెను.

మాణిక్యము హృదయము రామస్వామికి తెలిసెను. కాని ఆమె అంతర్యామిముందే ఉన్నదో, లేక తన ముందే ఉన్నదో అతనికి చాలసేపటివఱకు తెలియ లేదు. తనముందే ఉన్నదని రామస్వామికిఁ దెలియఁబోవుముందు ఆమెకనులనుండి బాష్పములు ప్రవహించెను. ఆమెహృదయము తేలికయేయాయెనో, బలువే ఆయెనోకాని పిదప, మగనిముందు నిలువఁజాలక పోయెను. ఆమె పడకటింటిలోనికిఁ జని తలుపులు మూసికొనెను. అచట నామె యానందించుచున్నదో, దుఃఖించుచున్నదో రామస్వామికే యెఱుక!

(ఖ)

పిమ్మట పదినాళ్ళవఱకును తనమాటలకు ప్రత్యుత్తర మిడుటకు మాణిక్యము రామస్వామి కవకాశ మొసఁగలేదు. తుట్టతుద కొకనాఁ డవకాశము దొరకించుకొని రామస్వామి యిటులనెను:

"వినుటకుమాత్రమే అధికారమిచ్చి క్షమించుటకు సంబంధములేని నీతాలూకు కొన్ని మాటలు చెప్పితివే అటువంటివన్నీ, వాని తలదాఁటినవన్నీ అయిన నాతాలూకు మాటలుగూడా కొన్ని ఉన్నవి. వాటితో నా పని ఉక్కిరిబిక్కిరి అవుతూంది."

ఈయుపోద్ఘాతము విని 'నేను నాసంగతి వారికి విన్నవించినపుడు వారు సెలవిచ్చుమాటలను నిషేధించుటకు నాకు వీలుండదు' అని యనుకొని మాణిక్యము మాటాడకూరకుండెను. రామస్వామి మాణిక్యముమౌనమునకు ఉత్సాహము బడసి యిటులు చెప్పఁదొడఁగెను:

"మనస్సు చంచలం అనేమాట మనకేకాదు, భగవంతునికికూడా బాఁగా తెలుసు. 'మనో దుర్నిగ్రహం చలం' అని ఆయన అర్జునుఁడికి ఒత్తా సిచ్చాఁడు. అయితే దానిని చంచలం కాకుండా చేసుకోవాలి. దానికి సంతతాభ్యాసమున్నూ, వైరాగ్యమున్నూ మఁదని అయనే చెప్పాఁడు.

"ఇప్పు డుండే మనుష్యులందఱకూ వాళ్ల వాళ్ల సంకల్పాలు సమకూరేలాటి ఇష్టారాజ్యం ఒకటి సృజించి చూస్తే ఎవనిపెండ్లాము వానిదికాదు, ఎవతె మగఁడూ దానివాఁడు కాఁడు. అంతా తాఱుమాఱు అయిపోతుంది. ఆకాశపాతాళాలు తలక్రిందు లయిపోతవి. రహస్యంగా రగులుతున్న విరహాగ్నులన్నీ ఒక్కసారి చల్లాఱుతవి. వ్యభిచారం ఉజా డయిపోతుంది.

"ఆయిష్టారాజ్యంలో అందగాళ్లూ,అందగత్తెలూ ఓవారంరోజులు ఏకపత్నీవ్రతాలూ, పాతివ్రత్యాలూ పరిపాలించవచ్చు. ఎంచేతంటే అదేపనిగా కూచుంటే ప్రేమకు అంతకంటె నిలుకు ఉండదు.

"వాళ్లమాట లల్లావుండంగా అందంలేని మగాళ్లకూ ఆఁడాళ్లకూ బలాత్కార బ్రహ్మచర్యమే గతి కావలసి వస్తుంది. అందంలేని ఈ ఉభయులూ అందం గలవాళ్లను బతిమాలుకోకాతప్పదు; వాళ్లచేత అవమానం పొందకాతప్పదు.

"అందగాళ్లలోనూ అందకత్తెలలోనూ కూడా అందచందాలలో ఉండే తేడాచేతనో, మఱేవాసన చేతనో కాని తా నొకతెను ప్రేమిస్తే అది తనను ప్రేమించదు; అది యొకనిని ప్రేమిస్తే వాఁడు దానిని ప్రేమించఁడు. అందువల్ల వాళ్లలోకూడా నవాబులల్లే చాలామంది పెళ్లాలుకల మగవాళ్లూ, ద్రౌపదులల్లే చాలామంది మగలు కల ఆఁడువాళ్లూ ఉంటారు. వీళ్లందఱికంటె ఎక్కువగా పెళ్లికానివాళ్ల జనాభా పెచ్చువుతుంది. ఇల్లా ఉండంగా పెళ్లిచేసుకున్న దంపతు

లలోఁగూడా ఓవారంరోజులలో విడాకులు 'పుట్టుకొస్తవి. ఇటువంటి ఈయిష్టారాజ్యం చూస్తే అరాచకం కంటె ఎక్కువ అని అనిపిస్తుంది.

"కాఁబట్టి ఈ చాంచల్యమును చంపివేయడమే మొదటిపక్షం. ఇది మహాత్ములకే చెల్లిండి.

"ఒకనియమానికి లోఁబడి నిగ్రహించుకోవడం రెండోపక్షం. దీనిపేరే గార్హస్థ్యం. 'పెండ్లయినా చావయినా ఒకేమాటు' అని చెప్పే మనువంతగొప్ప వారికే ఇది చలామణీ అవుతుంది.

"చాంచల్యానికిలోఁబడిపోవడం మూఁడోపక్షం. పశువులతోటీ కీటాలతోటీ ఆట్టే తేడాలేని మనవంటి మానవకోటికి ఈపక్షం, ఇందులోకూడా ఒకనియమము ననుసరించి నిగ్రహం అవసరంగనుకనే పునర్వివాహం.

"చాంచల్యంమాత్రమే నీకు కలిగింది. పతనం కూడా నాకు కలిగింది. ఈతప్పొకటి కాయమ్మని రోజు రోజూ నేను పతితపావనుని ప్రార్థిస్తున్నాను."

ఇటులుపలుకుచు పలుకుచు రామస్వామి రాతి బొమ్మవలె స్తంభించిపోయెను. అతనిచూపులు తిరః ప్రసృతములాయెను. శరీరము గగురుపొడిచెను.

ఇట్టిరామస్వామిని ఆచిచూచుచుండఁగా మాణిక్యమునకును పూనకము వచ్చినటు లాయెను. ఆమె హృదయము ద్రవించి స్రవించుచున్నటులు కనులనుండి బాష్పములు బయలువాఱెను. ఆమె లేచి ఆకసము దెసఁ జూచి తలవాల్చి మోఁకారించి—"ఓ ప్రభూ! నా కులాభిమానాన్ని కూల్చివెయ్యి! ఉత్తరజన్మములో నన్ను నీచకులంలో పుట్టించు! తెచ్చిపెట్టుకొన్న ఎక్కువతక్కువలలోనికిన్నీ, తెచ్చిపెట్టుకున్న పాపపుణ్యాలలోనికిన్నీ నన్నుదింపకు" అని పలవించెను.

తేనె జాఱిపోవఁగా తేలికపడిన పూరేకులవంటి కనురెప్పలెత్తిచూచిన రామస్వామికి ఆమాణిక్య మొక గణాచారివలె కానిపించెను. వారిరువురును ఒకరి నొకరు చూచుకొనిరి. వారిరువురును ఒకరి చూపులలో మఱియొక రోలలాడి ఒడ్డెక్కిరి. ఇరువురును లోలోపల నిటు లనుకొనిరి కాఁబోలు: — 'నాలుకా! మాటలాడకుము! మానసమా! ఆలోచింపకుము! ఓ ప్రభూ! కేవలము నీవే మాకు ఆదేశింపుము.'

దిద్దుపాటు

వెనుకటి సంచిక పు. ౮౫౯ మొదటి కత్తెమున ౧౦ శీర్షికను '౧౧ సంవత్సరములు దాటిన' అనుదానికి '౧౧ సంవత్సరములు దాటని' అని దిద్దుకొనవలెను.

భా. సం.